

Зоран Ранковић

ГРАФИЈСКА И ОРТОГРАФСКО-ФОНЕТСКА ОБЕЛЕЖЈА УРЕДАБА И ПРОПИСА МИТРОПОЛИЈЕ БЕОГРАДСКЕ

Овај рад има за циљ испитивање графије и ортографско-фонетских особености црквено-административних докумената сабраних у књизи *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1857–1876*.

Кључне речи: теолингвистика, рускословенски језик, српкословенски језик, славеносрпски језик, Уредбе и прописи Митрополије београдске, ортографија, фонетика.

1. Увод. Овај рад је посвећен испитивању графије и ортографских и фонетских особености текстова сабраних у књизи *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1857–1876* (Ранковић – Лазић 2010). Изворни документи публиковани у наведеној књизи смештени су у архиву Епархије браничевске у Пожаревцу. Потичу из периода када је Пожаревац био седиште Пожаревачког протопрезвитерата који је, као мања црквено-управна јединица, био у саставу Митрополије београдске. Изворна грађа садржи уредбе, прописе, правила као и решења Архијерејских Сабора које је Митрополија београдска, преко окружних протопрезвитера, прослеђивала подручном свештенству. Сагледавањем садржаја и структуре публикованих извора уочава се широк спектар тема, које се дотичу не само црквене, већ и друштвене, политичке и културне историје (Ранковић – Лазић 2010: 15–16).

Изворни документи, настали до краја седме деценије 19. века, исписани су старом азбуком, односно, грађанским писаним типом ћирилске азбуке. Почетком осме деценије настају документи исписани, уз извесна одступања, Вуковом азбуком. Подсетимо се да је Књажевско-српска канцеларија 1832. објавила забрану штампања књига Вуковом азбуком (текст забране види у: Младеновић 2008: 473–475). У Србији је забрана употребе Вукове азбуке укинута 1859/60. године, 1865. она је прихваћена на Великој школи, а тек 1868. уклоњено је последње ограничење за њену употребу. У публикацији је текст изворних докумената дат у транслитерованом облику, односно, изворне графеме до-

следно су транспоноване графемама исте звучне вредности (Ранковић – Лазивић 2010: 17).

Основни лексички фонд изворних докумената углавном је српски. Српском народном језику недостајали су изрази за многе апстрактне појмове, као и за тековине новије цивилизације (о језику Срба овога периода в. Младеновић 1989; Ивић – Кашић 1981: 311–380). Такви недостаци били су попуњавани речима из рускословенског, руског, славеносрпског, немачког, француског, уколико нису преузимани интернационализми или колоквијализми (Ранковић – Лазивић 2010: 17).

Приликом анализе дата је предност документима који су донети у блоку са репродукцијама, који се у књизи налази после поглавља са преписима – узето је у обзир нешто више од 60 докумената. Из испитивања су изостављени уводни и завршни елементи (адресати, титуларије, потписи), јер су у њима посведочене званичне административне фразе и они самим тим не представљају аутентичан материјал. Због обима материјала цитирам, ради илустрације, само поједине примере; први број поред наведеног примера означава страницу у публикацији а други број – ред у којем се пример налази.

2. Правописне одлике. Славеносрпски језик није имао одређена правила јер је његова реализација била везана за самог писца, аутора – или писара у овом случају, као и низа елемената везаних за само дело (Младеновић 1977: 157–159). Тако је и правопис *Уредаба и њројиса Мийројолије београдске* несређен и колебљив. Одсуство општеприхваћених правила писари ових докумената искористили су тако да је сваки стварао свој правопис или писао без икаквих правила (Ранковић – Лазивић 2010: 16–17).

На почетку реченице стоји исписано велико слово. Међутим, понекад се иста лексема исписује некада великим а некада малим словом: у цркви на богослуженију 57/6, у Цркви при Богослуженију 58/8–9, Благоговјино Свештенство 57/2–3, богољубезно свештенство 70/15–16, на Божественој Литургији 64/4, на концу божествене литургије 73/21. Нису ретки случајеви „да се не може поуздано утврдити да ли се ради о великом или малом слову” (Ранковић – Лазивић 2010: 17).

Осим писањем графички јотованих вокала (ј, ю, е, е, љ) и ретких одступања у духу рускословенског: спархѣа 60/6, вливаеши 141/7, глас *j* означен је са *i*: јер 219/15, једно 252/5, јоштѣ 59/11, обојега 252/15, коіој 43/11, своіомѣ 71/14, краіу 252/7, радуіу 252/13, са *й*: подѣйствуе 23/10, најпре 59/17, спокойства 60/4, край 65/4 и, ретко у документима писаним предвуковским писмом, са *и*: наивећи 267/8, наивіше 267/21, своиски 267/26 и са *ј*: јерей 99/7, 99/8. У документима који су исписани Вуковом азбуком – почев од документа од 12. маја 1871. године – глас

j обележен је, наравно, графијом *j*: упућују 275/4, своје Епархије 308/1, својом 308/6, подјејствује 308/14, бијо 308/ 30. Засведочен је и један пример изузетка у коме је глас *j* означен графијом *и*: подижемо свои глас 286/11. Последњи наведени пример, као и примери: њијов286/14, вршијо 289/1, упућују на могућни изговор групе *-io-* као *-ијо-*.

Самогласници *о* и *у* обележени су на два начина – словима *о*, *у*: свога 23/1, благородна 23/2, Богохраниме 23/8, круга 23/2, отечеству 29/2, у духовномъ сродству 38/3. У црквенословенским речима – у документима се срећу наведени и делови текста из богослужбених књига и Светога писма – ови самогласници су означени и словима црквене азбуке, тј. са *ω* и *ϝ*: на всякѡ потребѡ 100/7, трѡбѡ 246/27, благовѣрнагѡ 118/13, егѡ 122/8.

У генитиву и акузативу множине личне заменице за 3. лице (*их*), у којем је крајње *-х* престало да се изговара, исписује се облик *иѡ*: да иѡ 39/4, рукоположивше иѡ деснице 70/9, неколико комада поясева да иѡ раздамо 99/6, упутити иѡ 151/13. Уместо крајњег *-их* може се срести секвенца *-иѡ*: како *ѡ* полезно прицепљиванѡ оспа крави 105/4. У неколико примера исписан је *ѡајерак* уместо консонанта *х*: умствованѡ неки свештеника 141/3–4, толико порезки глава 143/9.

Слово *ѡ* среће се у иницијалном и поствокалском положају и има гласовну вредност *је*: едногѡ 43/4, ектеніама 61/4, кад *ѡ* 73/1, емство 109/10, заедно 23/2, очекуемо 23/8, ніе 109/1. Ретки су примери у којима је замењено словом *ѡ* у изговорној вредности *је*: ектеніама 77/12, 114/4, елей 113/7. У речима страногa порекла *ѡ* се може наћи у иницијалном положају и у гласовној вредности *ѡ*: Спархіе 23/9, екземплярѡ 58/12. У речи евангелске 107/14 могућ је изговор и са *је-* и са *ѡ-*, а у документима писаним Вуковом азбуком посведочен је изговор са *ѡ-*: еванђелском 308/26.

Обележавање сугласника *љ*, *њ* врши се исписивањем *ѡ* или јотованих вокала после *л*, *н*. За ову прилику испитано је обележавање консонаната *љ*, *њ* на крају речи, на крају слога пред сугласником и у секвенцама *ља*, *ље*, *љи*, *ња*, *ње*, *њи*:

– темель 217/7, добровољномъ 23/5, земальским 58/6, Попечителство 102/1–2, желя 43/16, управляти 59/21, употребљно 43/14, хвалѡно 71/6, родителѡи 38/9, трпѡљливостѡ 79/7, добродѡтели 79/17,

– ступанѡ 267/6, сиротинскогѡ 73/10, употребљеня 29/4, ради знаня и управляня 61/18, крштенѡ поливанѡмѡ 43/19, мнѡніа 279/10 (: мњење 275/14), сѡ њиме 23/2, њіова 38/8, манѡи 43/21.

Поред наведеног начина обележавања сугласника *љ*, *њ*, у документима су исписани ретки примери обележавања наведених сугласника типа: послѡдице 269/7, њени 57/4, тадашњегѡ 73/10.

Обележавање сугласника *љ*, *њ* групом графиција *љ*, *њ* позната је црта српскословенског правописа од најранијег времена, па и традиционална славеносрпска особина (Младеновић 2008: 328), док присуство група *ля*, *ня*, *лѣ*, *нѣ* представља графицијску црту насталу утицајем руске ћирилице (Ђорђевић 1971: 217–218).

У примерима: попечителство 87/1, поучителне речи 156/9, установљенијама 127/16, добродѣтелију 79/10, допуненѣ 122/16 можда је присутно изговорно *л* односно *н* у складу са славеносрпским изговором (Младеновић 2008: 327–328).

Група *шћ* бележи се на два начина: са *шћ* и графицијом *щ*, пореклом из руске ћирилице: саобштити 23/2, крштенѣ 43/19, у обште 60/12, обштенародный 64/2, общенародно 23/6, сообщенију 23/11, крщение 43/17. Из наведених примера види се да се оба начина означавања групе *шћ* могу срести у истој лексеми.

Знаци *ѣ* и *ѥ* пишу се на крају речи које се завршавају сугласником, а *ѣ* се јавља много чешће него *ѥ*: споменикѣ бесмртномѣ Карађорђу 23/3, одѣ свега благодарногѣ народа нашегѣ 23/5–6. Понекад се замењује *ѣ* *јајерком*: са Высокославным' 57/2, тим' више 107/6, начин' 161/11. Графиција *ѣ* може, као и у црквенословенском (Ранковић 2011: 18), означавати палаталност претходног сугласника: сѣ њиме 23/2, добровольномѣ 23/5, али и припадање одређеној историјској именичкој основи: справедљивомѣ 79/6, трпљивомѣ 79/7, дужномѣ 283/7. Срећу се и примери исписивања *ѣ* уместо *ѥ*: пречестномѣ 233/12, дужномѣ 233/13.

Енклитике се могу срести написане заједно са речима које им претходе, предлози се понекад пишу спојено с речју уз коју стоје, срећу се примери у којима се одрична речца исписује спојено с глаголом уз који стоји: ослободитесе – 73/14, потоме 130/5, непокаже 107/13, неможемо 107/8, неспоминѣ 200/3. Посведочени су и примери са растављеним писањем уместо спојеним: препоручу е 78/1, нај више 80/21, има ће 80/23, као и облици са различитим начином исписивања: не буде 59/9, да небуде 109/22, не бы 38/3, небы 60/6.

Растављање речи на крају реда обележава се на три начина. Најчешће је ово растављање означено са две паралелне усправне цртице искошене удесно: кру//га 325/2–3, пе//чата 326/7–8, непропу//стите 331/18–19, свет//ковина 369/11–12, свеш//тенству 369/20–21. Други начин обележавања растављених речи врши се писањем једне водоравне цртице, као и у данашње време: Буку-решта 334/6–7, у По-жаревцу 334/21–22, упразд-нѣно 348/4–5, Михаи-ла 348/8–9, при-мирителномѣ 374/12–13. Трећи и најређи начин обележавања растављања речи на крају реда врши се писањем две паралелне водоравне цртице: изо=стави 385/13–14, допи=сусе 387/5–6, нѣго=ве смрти 388/3–4. У истом докумен-

ту могу се срести и два различита начина обележавања растављања речи: Обрено//вића 340/2–3, подъ на-словомъ 340/7–8, мета//нисанъ 342/16–17, восточне цр-кве 342/1–2, почи//туе 350/18–19, веро-законна правила 350/19–20, служ//ба 388/19–20, мо=гао 388/21–22.

У овим документима среће се врло мали број скраћено написаних речи. Најчешће је у виду скраћенице – контракцијом – исписан одговарајући облик лексеме *месец*. На исти начин скраћена, контракцијом, среће се и лексема *Консистиорија*.

3. О РЕФЛЕКСИМА ПОЛУГЛАСНИКА. За некадашње полугласнике њ и њ налазимо руске рефлексе *о*, *е*: соглашаваю 38/8, соучастіе 39/3, сосуда 43/20, воспоставила 58/3, отечеству 29/2, Александеръ 47/1, боголюбезномъ 70/14, божествене 73/21 и рефлекс *а*, у духу српског језика: учествуе 23/9, отаць 38/1, саобштите 39/5, подобателанъ 43/9, на сазыданъ 71/14. Срећу се и примери код којих се у истом корену налазе и српски и руски рефлекс: совѣтовати 105/2 : саветуе 102/4.

4. О РЕФЛЕКСИМА ЈАТА. Српскословенски језик одликовао се екавским изговором (Ђорђевић 1971: 210), док се рускословенски одликовао јекавизмом, а то значи да је графија *јаѣ* имала вредност секвенце *је* (Ранковић 2011: 15). У овим документима графија *јаѣ* исписана је, углавном, на свом етимолошком месту: дѣлу 23/7, купѣли 38/1, рѣшеніе 38/10, милостивѣѣшегъ 39/2, вѣрномъ 39/2, послѣдованіе 43/6, рѣшити 57/2, опредѣленію 57/4, а одликовала се и екавским и јекавским изговором.

Да је у *Уредбама* заступљен српскословенски екавски изговор јасно је из примера у којима је и написано *е* уместо *јаѣ*: деца 127/6, деце 131/4 (: дѣте 127/4), Нѣгове Светлости 29/1 (: Нѣгове Свѣтлости 39/1), Попечителство Просвѣштенія 59/1 (: Попечителство Просвѣштенія 58/1–2, вернимъ 73/12 (: вѣрномъ 39/1), рѣшеніемъ 89/1 (: рѣшеніе 38/10), вере 89/2.

О постојању рускословенског јекавизма, тј. изговору *је* на месту некадашњег *јаѣ*, сведоче примери у којима је *јаѣ* обележена палаталност претходнога сугласника: набавлѣнымъ 29/3, крштенъ поливанѣмъ 43/19, по далѣмъ 57/4, найманъ 59/8, чиновницы нѣгови 65/6, шилѣ 231/6, обясненъ 231/7. Са више сигурности се то види из докумената који су исписани новим правописом – први документ који је у потпуности исписан Вуковом азбуком датован је 12. маја 1871. године – у њима је *јаѣ* замењено са *је*: свештенодјејства 315/5, свједјенија 276/1–2, Неговој Светлости 273/ 18, начињене планове 236/27.

5. Вокално р. Обележава се на два начина: графијом *р* и секвенцом *-ер-*: црква 29/2, свршавано 43/16, Србскогъ 77/3, усрдно 156/4, усрдно

23/10, усердіе 70/7, оскорбила 71/6, жертва 107/8. Из наведених, илустративних, примера види се постојање и српског и руског фонетизма.

6. Консонант х. Консонантски систем одговара систему у стандардном српском језику, с тим што се консонант *х* не чува у свим примерима. Писари ових докумената знају за консонант *х*, али има примера када се даје предност речима без њега, што је у складу с народним језиком. Без консонанта *х* срећу се примери: сарањивани бьли 78/6, уватио 93/10, имена њиова 112/27, њиове 156/5, неатости 269/4, оладнела 283/4–5, подь кућномъ стреомъ 127/5, одма 93/9. Консонант *х* губи се и у облицима генитива множине заменичке и придевске деклинације: одь њи 38/6, да се клоне оны места 71/11, ради очишћеня свои грехова 283/3, одь строги мѣра 71/17, кодъ речени каса 161/7. Група *-кѣи-* уместо *-хѣи-* у примеру *закѣиваню* – 127/13 одлика је како говора шумадијсковојвођанског дијалекта, тако и славеносрпских писаца, нпр. Јована Рајића (Младеновић 2008: 339).

Важно је помена да је посведочен и један пример заменичке енклитике који гласи *ји*, он се налази у тексту писаном Вуковом азбуком а одражава славеносрпску изговорну праксу (Младеновић 2008: 334): и зовемо *ји* 286/12.

7. О сугласничким групама. Једначење сугласника по звучности и по месту творбе, као и упрошћавање сугласничких група, биле су појаве које су писарима ових докумената свакако биле познате. Међутим, одлика ових докумената јесте морфолошко писање: долазка 58/4, тежке 73/2, на узпокоенѣ 112/8, Србкиње 308/27, празникъ 57/5, местногъ 59/13, отца 73/10, издатцы 167/12, болестницима 308/4. Ређи су примери са обележеним једначењем или упрошћавањем: распошиляню 164/6, празникъ 238/3.

Примери познате дисимилације групе *мн-* у *мл-* присутни су и у овим документима: млоги 156/12, 234/3, млого 275/11.

8. Закључак. Анализа извесних графијских, ортографских и фонетских особености *Уредаба и ѡройса Мѣтројолије београдске 1857–1876* може се свести на следеће закључке. На почетку реченице стоји исписано велико слово. Међутим, ван те позиције иста лексема исписује се некада великим некада малим словом. Осим писањем графема *я*, *ю*, *е*, *ѣ* и ретких одступања у духу рускословенског, глас *ј* означен је са *і*, са *ѣ* и, ретко у документима писаним предвуковским писмом, са *и*. У документима који су исписани Вуковом азбуком – почев од документа од 12. маја 1871. године – глас *ј* обележен је графијом *ј*. Самогласници *о* и *у* обележени су на два начина – словима *о*, *у*; у црквенословенским речима ови самогласници су означени и словима

црквене азбуке, тј. са ѿ и ѡ. Слово *є* има гласовну вредност *је* или *е*. Означавање *љ*, *њ* врши се исписивањем *ь* или јотованих вокала после *л*, *н*. Група *шѣ* бележи се на два начина: са *шѣ* и графијом *ѡ*. Знаци *ѣ* и *ь* пишу се на крају речи које се завршавају сугласником. За некадашње полугласнике *ѣ* и *ь* налазимо руске рефлексе *о*, *е* а срећу се и примери код којих се у истом корену налазе и српски и руски рефлекс. Графија *јѣ* исписана је, углавном, на свом етимолошком месту а одликовала се и екавским и јекавским изговором. Вокално *р* обележава се на два начина: графијом *р* и секвенцом *ер*. Консонантски систем одговара систему у стандардном српском језику, с тим што се консонант *х* не чува у свим примерима. Једначење сугласника по звучности и по месту творбе, као и упрошћавање сугласничких група, биле су појаве које су писарима ових докумената свакако биле познате. Међутим, одлика ових докумената јесте морфолошко писање, ређи су примери са обележеним једначењем или упрошћавањем. Правопис *Уредаба и ѣройиса Миѣройолије београдске 1857–1876* је, дакле, несрећан и колебљив, управо онакав какв је био и у текстовима који су настајали и ван Цркве.

ИЗВОРИ

Ранковић, Зоран, Мирослав Лазић. *Уредбе и ѣройиси Миѣройолије београдске: 1857–1876* (Библиотека Архива Епархије браничевске; књ. 2). Пожаревац: Епархија браничевска, одбор за просвету и културу, 2010.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки ѣрилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1971.
- Ивић, Павле, Јован Кашић. О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године. *Историја српског народа*, V/2. Београд: Српска књижевна задруга, 1981, 311–380.
- Младеновић, Александар. Прилог познавању односа између српскога и славеносрпскога језика у другој половини XVIII и у првим деценијама XIX века. *Научни састѣанак славистиѣ у Вукове дане* 6/1 (1977): 157–163.
- Младеновић, Александар. *Славеносрпски језик. Сѣудије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине из Горњег Милановца, 1989.
- Младеновић, Александар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- Ранковић, Зоран. *Грамаѣтика црквенословенског језика*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2011.

Zoran Ranković

THE GRAPHIC, ORTHOGRAPHIC AND PHONETIC CHARACTERISTICS
OF THE *STATUTES AND REGULATIONS OF THE BELGRADE METROPOLITANATE*

Summary

This paper deals with the graphic, orthographic and phonetic characteristics of book *The Statutes and Regulations of the Belgrade Metropolitanate: 1857–1876*. The study has shown that the orthography is disorderly and vacillating. Since at that period there were no generally accepted orthographic rules, each writer created his own rules or wrote without any rules. In a few examples some letters introduced into the alphabet by Vuk Karadžić were used. The scribes generally write the consonant *x*, but we also find examples without it. It can be concluded that Vuk's alphabet was used for the first time by the Church administration during the 1870s.

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Мије Ковачевића 116, 11000 Београд, Србија
zrankovic@bfspc.bg.ac.rs